

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Роман **БЕРЕЗЮК**

АДАМ СМІТ – КРЕАТОР КЛАСИЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Для підняття країни з найнижчого ступеня варварства до найвищого ступеня добробуту потрібні лише мир, необтяжливе оподаткування і терпимість в управлінні, а все інше забезпечить природний рух речей. Вже тільки ця, виведена й обґрунтована Адамом Смітом у фундаментальній праці "Добробут нації" формула поведінки держави позиціонує автора як класика економічної науки і фундатора політики економічного лібералізму.

Варто зазначити, що висловлені А. Смітом міркування щодо природного ходу людських справ не втрачають актуальності і в наші дні. У транскурсі сучасної світової фінансово-економічної кризи, за умов різкого загострення суперечностей системи міжнародних розрахунків та вкрай небезпечного поглиблення проблем боргових зобов'язань, інтерес до теоретичних положень та практичних рекомендацій А. Сміта лише посилюється. Так, одна частина сучасних вітчизняних і зарубіжних економістів об'єднується на ґрунті стверджень про те, що саме тепер для подолання кризи у її глобальному і національному вимірах, необхідно рішуче відмовитись від застосування смітівських, ліберальних підходів до економічної політики. Вони, ґрунтуючись на постулатах сучасного кейнсіанства, наголошують на необхідності посилення і модернізації впливу держави на економічні процеси.

Інші економісти, залишаючись захисниками ліберальних цінностей, а тому і прибічниками А. Сміта, черговий раз намагаються переконати суспільство в тому, що ефективні відповіді на виклики світової економічної кризи необхідно шукати не у відмові від засад лібералізму, а на шляхах його "нового прочитання", надання політиці економічного лібералізму, адекватних сучасним вимогам, форм і методів імплементації. Та до якої б з цих груп не належав кожен окремий дослідник економічних процесів, загальним і об'єднуючим для усіх стало те, що черговий раз посилювався інтерес як до теорії, так і до самої особи Адама Сміта.

Поряд з іменами Карла Маркса і Джона Мейнарда Кейнса ім'я цієї людини не може залишити байдужим того, хто має хоч якесь відношення до економічної науки. Адже до творів цих великих економістів прийнято звертатись у тих випадках, коли перед суспільством постає питання пошуку шляхів виходу із чергової макроекономічної скрути на зламах історії.

Народився Адам Сміт у 1723 р. в маленькому шотландському містечку Керколді, розташованому неподалік від міста Единбург. Його батько, митний чиновник, помер

за декілька місяців до народження сина, тому виховання Адама повністю лягло на плечі матері. Завдяки її зусиллям, власним природним здібностям та хорошим вчителям місцевої школи юнак отримав освіту такого рівня, який вже у чотирнадцятирічному віці дав йому можливість поступити до університету м. Глазго. Навчання було настільки успішним, що дозволило А. Сміту у 1740 р. отримати стипендію на подальше навчання в Оксфордському університеті. І у Глазго, і в Оксфорді А. Сміт віддавав перевагу вивченню гуманітарних дисциплін, спеціалізуючись, зокрема, на моральній філософії, а інтересу до економічної науки він ще не виявив.

Завзято освоюючи науки і долаючи хвороби, що постійно його переслідували, ця молода людина поступово стає одним із найосвіченіших людей свого часу. Визнанням цього стало призначення його професором кафедри логіки, а згодом моральної філософії в університеті м. Глазго. Повернення у 1751 р. до рідної Шотландії знаменувало собою початок найщасливішого, за переконанням самого А. Сміта, тринадцятилітнього періоду життя. Він жив у близькому йому середовищі, користуючись повагою колег-професорів, студентів та авторитетних міщан. Тим самим професор А. Сміт почав набувати характерних рис британця-холостяка і "клубмена". Саме у цей період часу була написана і опублікована у 1759 р. перша велика наукова праця А. Сміта "Теорія моральних почуттів". Квінтесенцією цього загалом посереднього твору було намагання довести, що усі люди з позицій моральних і етичних почуттів народжуються рівними, тому і принципи моралі мають бути однаковими для всіх. А. Сміт обґрунтовує свої висновки дією абсолютних "природних" законів поведінки людей. Саме ця обставина – пошук "природних" законів, що пояснюють "природний рух речей", і стає у подальшому основною у виявленні глибинних характеристик економічного буття.

"Теорія моральних почуттів" звернула на себе увагу широкого загалу британського суспільства і, зокрема, призвело до знайомства з лордом Таунсендом, майбутнім канцлером Екскекера. Таунсенд запросив А. Сміта у вихователі до свого пасинка і він, відмовившись від професорського місця в університеті, стає професором-вихователем юного герцога Баклю.

У 1763 р. А. Сміт разом із своїм вихованцем виїжджає до континентальної Європи. За три роки подорожі він встигає побувати в Тулузі, Женеві та Парижі і зустрітися з Вольтером, Гольбахом, д'Аламбером, Гельвецієм, Руссо, Кене і ще з багатьма іншими видатними людьми Європи.

Ці зустрічі, особливо у "антресольному клубі" доктора Кене, дали змогу А. Сміту "кристалізувати" свої уявлення про суспільне буття. Вони лише підтвердили правильність напрямів вже наявних наукових гіпотез самого А. Сміта, особливо в аспекті економічної складової суспільного розвитку. Усе це надало впевненості у правильності його наукових пошуків і спонукало до повернення із зарубіжної подорожі, розпочати написання книги свого життя. У 1766 р. він повернувся до рідної Шотландії, де і прожив решту життя професором у відставці. Тоді він написав і опублікував у 1776 р. "Дослідження про природу і причини добробуту націй"¹.

Варто зазначити, що методологія смітового "Дослідження про природу і причини

---

¹ В україномовній економічній літературі траплялися й інші назви цього твору. Серед них: "Дослідження про природу і причини багатства народів", "Багатство народів", "Добробут націй". Під назвою "Дослідження про природу і причина добробуту націй" праця А. Сміта була опублікована в Києві у видавництві Port-Royal у 2001 р. Останнє російськомовне видання під назвою "Исследование о природе и причинах богатства народов" було здійснене видавництвом "Ексмо" у Москві в 2007 р.

добробуту націй" базується на трьох основних засадах. Так, вже в "Теорії моральних почуттів", а згодом, у завершеному вигляді, у фундаментальному творі про добробут націй А. Сміт висловлює думку, що усі морально-етичні стосунки між людьми детермінуються економічними, а пізнання останніх має бути спрямованим на виявлення "природних законів" їх розвитку. За переконаннями А. Сміта природними є тільки ті відносини, які не допускають нерівності людей і не обмежують "природну свободу".

Принцип "природної свободи", якщо розглядати його в економічному сенсі, відкидає можливість збереження будь-яких форм позаекономічного примусу до праці, незалежно від того, чи зумовлені вони залишками феодального, чи будь-якими формами "етатичного", адміністративно-командного суспільства. Цей принцип передбачає вільний рух товарів, грошей, капіталу і праці. Таку унікальну роль засадам лібералізму А. Сміт відводить тому, що за його переконанням, тільки "природна свобода" спроможна забезпечити раціональне, оптимальне використання усіх економічних ресурсів.

Цей методологічний постулат А. Сміта зберігає своє значення для розуміння проблем і сучасної стадії ринковотрансформаційних процесів в Україні та інших постсоціалістичних країнах. Життям підтверджується справедливість думки А. Сміта про те, що побудова ефективно функціонуючої, зарядженої "антикризовим імунітетом", економічної системи вимагає обов'язкового врахування інтересів усіх контрагентів ринкових стосунків за умов, що кожен з них буде звільненим від штучно створених обмежень та несвобод.

Другим головним принципом методології економічного дослідження А. Сміта є розгляд логіки раціональної поведінки на засадах "людини економічної" (*homo economicus*). Авторство самої назви не належить А. Сміту. В економічній і філософській літературі вона виникла і закріпилась дещо пізніше, але обґрунтування принципу "*homo economicus*" належить саме А. Сміту. Уся конструкція "Добробуту націй" ґрунтується на тому, що економічні стосунки вибудовуються у струнку систему тому, що розглядають людину як істоту, за своєю природою егоїстичну. За таких умов цілі та інтереси окремого індивіда знаходяться у суперечливій єдності з цілями та інтересами суспільства загалом. У цій єдності первинними є інтереси індивіда. А. Сміт слідом за Гельвецієм порівнював роль приватного інтересу індивіда в суспільстві з дією закону всесвітнього тяжіння в природі [1, 28].

Є підстава вважати, що ідея "*homo economicus*" була запозичена А. Смітом у Бернарда Мандевіля. Ще у 1714 р. Б. Мандевілем була опублікована побудова на парадоксах "Байка про бджоли". Головним парадоксом байки є те, що суспільство може існувати і процвітати лише завдяки притаманним йому гріхам, недолікам і навіть злочинам. Ці недосконалості й спонукають до розвитку та стають двигунами прогресу у виробництві і торгівлі [3, 52–63]. Відбувається це тому, що турбота про власну вигоду "людини економічної" стає найважливішим чинником суспільного розвитку. І тут А. Сміт, слідом за Б. Мандевілем, зазначає, що людина швидше досягне своєї мети, якщо звертатиметься не до гуманності інших людей, а до їх егоїзму; якщо буде говорити не про свої потреби, а про їх вигоди. "Дай те, що мені потрібно і ти отримаєш те, що потрібно тобі [1, 32]. Саме цей постулат "природної поведінки" людини, що характеризує людину з позицій "*homo economicus*" пронизує увесь твір А. Сміта. З огляду на нього можна зрозуміти, чому суспільний прогрес і досягнення загальних, суспільних цілей стають можливими лише за умов їх гармонізації з цілями та інтересами

індивіда. І в цьому аспекті економічна концепція А. Сміта позиціонує себе як класична, тобто така, що не втрачає цінності з плином часу. Адже і сьогодні не втрачає актуальності проблема узгодженості особистого та суспільного інтересів. Тут А. Сміт обґрунтовує думку, що кожен індивід у своїй господарській діяльності впевнений у тому, що дбає лише про власний інтерес. Фактично ж він найкращим чином сприяє суспільному благу. "Індивід як би "невидимою рукою" виявляється залученим до реалізації мети, про яку він і не думав" [1, 393].

Таким чином, послідовна реалізація методологічного принципу "homo economicus" дала змогу А. Сміту обґрунтувати його знаменитий постулат "невидимої руки". "Невидима рука" набула форми вияву стихійної дії об'єктивних економічних законів. Це важливо зазначити, щоб усвідомити, що А. Сміт дещо по-своєму вводить в економічну теорію поняття економічного закону.

Так, умови, за яких найбільш ефективно проявляється благодійна дія егоїстично налаштованого, приватного інтересу, він називає "природним порядком" і подає як закон розвитку економічної системи.

В А. Сміта та його послідовників принцип "невидимої руки" і пов'язаний з ним "природний порядок" розвитку економічної системи характеризується двоїстістю. З одного боку, вони репрезентують певну теоретичну конструкцію або "модель" пізнання економічної дійсності, а з другого – принцип та мету економічної політики. Мова ведеться про політику "Laissez-faire"¹. За глибинною характеристикою вона зводиться до політики природної свободи, яка безпосередньо впливає з уявлень А. Сміта щодо "homo economicus" та дії принципу "невидимої руки". Зрозуміло, що принцип "природної свободи" повинен мати власне субстанціальне значення. І воно є, виявляючи себе на ринку у вигляді конкуренції.

Послідовна і невпинна імплементація принципу "природної свободи" і його суто економічної форми прояву у вигляді ринкової конкуренції є ще одним підтвердженням позиціонування економічної концепції А. Сміта як класичної.

Конкуренція об'єктивно і завжди виступає великим координатором ринкових процесів. Через взаємодію ціни, попиту, пропозиції та інших ринкових сил саме конкуренція, як це пояснює А. Сміт, спонукає пекаря випікати смачний хліб, скотаря продукувати хороше м'ясо, а броваря варити міцне пиво. Важливо те, що конкуренція спричиняє випадання слабких ланок складного ланцюга товарних стосунків. Вона обумовлює виживання і розквіт тільки кращих фірм-виробників, спроможних постачати споживачам товари і послуги, які ті бажають і можуть отримати.

Таким чином, "зацікавленість у вигодах" (високих прибутках, конкурентних рівнях рентабельності тощо), а загалом простий егоїзм – найкраща служниця для усіх, хто у будь-який спосіб долучений до ринкової системи господарювання, але тільки за умов, що ця "зацікавленість у вигодах" приводиться в рух конкуренцією.

Висновки А. Сміта щодо конкуренції не втрачають свого значення і для розуміння механізмів функціонування сучасної ринкової економіки. Принаймні одна з двох найпотужніших течій сучасної світової економічної думки – неолібералізм – активно пропагує смітову ідею "повної свободи". Визначальною її вимогою є те, що держава є послідовним захисником обґрунтованої А. Смітом політики "Laissez-faire".

Ще однією основною засадою методології смітового дослідження є те, що як його вихідний пункт береться поділ праці. І це не випадково. За умов мануфактурної стадії

¹ У довільному перекладі із старофламандської мови вираз "Laissez-faire" означає "нехай усе рухається як рухається".

розвитку технологічного способу виробництва, романтично налаштованим співцем якої був саме А. Сміт, основним фактором зростання продуктивності суспільного виробництва був, як відомо, поділ праці. Зазначимо, що у вітчизняній економічній науці прийнято виокремлювати два аспекти характеристики поділу праці. По-перше, поділ праці може розглядатись через призму відносин в середині окремого підприємства, коли робота найманих працівників піддається дробленню і доведенню до найпростіших операцій.

По-друге, можна розглядати і в межах суспільства та подавати як спеціалізацію підприємств, галузей секторів або підрозділів усієї макроекономічної системи.

Варто зазначити, що незважаючи на те, що обидві форми поділу праці були досконало представлені у "Добробуті націй", на принцип відмінності між ними А. Сміт не звертав ніякої уваги. Усе суспільство поставало перед ним у вигляді гігантської мануфактури, а поділ праці виступив у вигляді загальної форми співробітництва "homo economicus" та незалежно функціонуючих засадах "Laissez-faire" підприємств в інтересах "Добробуту націй".

А. Сміт проігнорував ту важливу обставину, що перша форма поділу праці не пов'язується з товарно-вартісними економічними відносинами, а друга – навпаки: саме в них отримує іманентну форму існування. Отже, послідовний розгляд системи стосунків, які випливають з поділу праці як ініціальної ланки аналізу економічної структури мануфактурного капіталізму, підводить А. Сміта до обґрунтування власної теорії вартості. Звичайно, в наш час трудова теорія вартості, як і будь-яка інша, де головною категорією є "вартість товару", вже немає такої актуальності, яка була раніше. Вона була адекватною системі економічних відносин мануфактурного етапу розвитку технологічного способу виробництва, коли основним чинником створення "багатства народів" була жива праця та іманентна їй глибина поділу праці. Проте у загальноекономічному розумінні змісту категорії "вартість", коли її представляють як економічну форму суспільного визнання та відшкодування витрат живої і уречевленої праці взаємозв'язаних контрагентів системи товарного виробництва, значення смітової теорії вартості, звичайно, зберігається.

У дослідженні вартості чітко виявляється двоїстість смітових уявлень. З одного боку, він визначає вартість товару кількістю витраченої на нього праці, а з іншого – кількістю живої праці, яка купується в обмін на цей товар.

Найважливішим в обох визначеннях є те, що праця визнається субстанцією вартості. Проте, якщо у першому визначенні проводиться думка, згідно з якою вартість створюється загальною суспільною працею, то в другому – вартість товару дорівнює кількості праці, яку можна на неї купити. У цьому другому визначенні А. Сміт робить мірою вартості товарів мінову вартість праці, фактично – заробітну плату. Цим ототожнюються робоча сила і праця, вартість робочої сили з вартістю усього створеного найманим працівником товару. Таке суперечливе визначення вартості має під собою глибоку основу. І це важливо підкреслити для об'єктивної оцінки смітової концепції товарного господарства взагалі. Проблема у тому, що А. Сміт так і не з'ясував відмінностей у дії закону вартості на стадії простого товарного господарства та за умов, коли система товарних стосунків набуває рис повного свого розвитку, доповнюючись відносинами купівлі-продажу робочої сили.

За умов простого товарного виробництва, коли продуценти одночасно є і продавцями своїх товарів, вартість дійсно дорівнюватиме необхідному робочому часу. З цієї причини вартість праці простого товаровиробника дорівнюватиме вартості його

товару. У такому випадку процес обміну змінює лише форму споживної вартості, хоча обмінюватимуться однакові кількості суспільної праці.

Зовсім інакше це відбувається за умов капіталістичного товарного виробництва. Тут продукт праці не належить найманому працівнику як безпосередньому творцеві товару. За свою працю, за трудовий внесок у створення товару він аж ніяк не отримує тієї самої кількості уречевленої праці. Пройгнорвавши цю обставину, А. Сміт так і не зміг побачити відмінності дії закону вартості в простому та капіталістичному товарному виробництві, тому що було ототожнено працю товаровиробника з продуктом праці. Саме це стало приводом до визначення вартості товарів тією самою кількістю живої праці, яку на неї можна купити.

Глибинною причиною недосконалості смітової теорії вартості було те, що він не дійшов до з'ясування відмінностей вартості і мінової вартості. Саме з цієї причини мірою вартості товарів він робить мінову вартість праці, не досягнувши пізнавального значення з'ясування суперечливої єдності споживної вартості і вартості та споживної вартості і мінової вартості товару.

Звичайно, такий підхід до визначення вартості завадив побудові чіткої теорії цін і ціноутворення, обмежив можливості з'ясування впливів факторів конкуренції на норму прибутку тощо. Проте, як вже зазначалось, А. Сміт дав і інше трактування вартості. Воно ґрунтувалось на трудовій теорії вартості, тому і стало визначальним у розумінні логіки історичного розвитку в концепціях Д. Рікардо, Дж. Мілля, Д.С. Мілля, Р. Джонсона, К. Маркса і багатьох інших. Плідним воно виявилось і у теоретичному обґрунтуванні категорій прибутку, земельної ренти, підприємницького доходу та процента, як форм доходу на капітал-функцію і капітал-власність.

У теорії прибутку А. Сміт робить значний крок уперед порівняно з фізіократами, які обмежували сферу пошуку джерел прибутку аграрним сектором економіки. Він виступив категоричним опонентом і тих економістів, які шукали джерело прибутку у продажі товарів за цінами, що перевищують вартість товару. Передумовою появи надлишку вартості, що репрезентується категорією "прибуток", А. Сміт вважає відчуження безпосереднього виробника від засобів виробництва, коли "з'являються запаси, накопичені в руках приватних осіб", що використовуються для забезпечення зайнятості і у такий спосіб гарантують прибуткове вкладання "нагромаджених запасів".

За А. Смітом прибуток виникає не з причин продажу товарів за цінами, що перевищують вартість, а в результаті того, що найманий працівник своєю працею додає до матеріалів праці (засобів виробництва) нову вартість. Квінтесенцією ж смітового трактування економічної природи прибутку є те, що ця нова вартість розпадається на дві частини: одна спрямовується на відшкодування вартості робочої сили і у вигляді заробітної плати привласнюється найманим працівником, друга ж стає джерелом прибутку підприємця. Вона є матеріальним носієм тієї кількості праці, яку капіталіст не відшкодовує найманому працівникові.

Підприємець, який використовує найману працю і продає створеним його фірмою товар за вартістю, позиціонує себе у "полі функціонування закону еквівалентного обміну", отримує дохід у формі прибутку.

Таким чином, прибуток за А. Смітом породжується тим, що підприємець не компенсує частини витрат праці робітника і що ця неоплачена частина вартості є структурною частиною нової вартості. Так, А. Сміт виводить прибуток з праці найманого працівника, яку той виконує у робочий час, що перевищує відшкодований, компенсований підприємцем час у формі заробітної плати.

Прибуток пов'язується з чужою, неоплаченою працею, а це дає змогу підкреслити, що він виводиться не з авансованої вартості, не з накопичених запасів праці, а винятково з нової праці, яку найманий працівник витрачає у цьому процесі виробництва.

Для того, щоб ще раз підтвердити позиціонування економічної теорії А. Сміта як класичної, необхідно зазначити, що його трактування прибутку виявилось дуже близьким до Марксових уявлень про додаткову вартість. В обох випадках як передумова береться витчуження безпосереднього виробника від засобів виробництва. Спільним є і те, що процес їх створення розглядається у контексті відносин найманої праці. А головне – Смітове уявлення про прибуток та Марксове (про додану вартість) ґрунтуються на тому, що в процесі виробництва найманим працівником створюється нова вартість, частина якої є неоплаченою, а тому перетворюється у дохід власника засобів виробництва. Із цієї, об'єктивно існуючої, суперечності оплаченої і неоплаченої частки новоствореної вартості К. Маркс і А. Сміт зробили різні висновки. К. Маркс побачив в цьому виток антагонізму у відносинах капіталу і праці. Саме тому вчення про додаткову вартість стало "наріжним каменем" усієї економічної концепції Карла Маркса.

А. Сміт також визнавав суперечливим єдність двох частин новоствореної вартості, але його бачення природи і динаміки цієї суперечності виявилось більш плідним і близьким до історичних реалій. Еволюцію ринкової системи господарювання він бачив не через поглиблення суперечностей капіталу і праці, а у ракурсі компромісного їх розв'язку і навіть через консолідацію інтересів.

Неоплачена частина новоствореної вартості розглядається А. Смітом не тільки через прибуток, а й в аспекті земельної ренти. Її він трактує як вартість, створену працею безпосереднього сільськогосподарського виробника, у вигляді надлишку над заробітною платою робітника і прибутком фермера-орендаря. Надлишок вартості пояснюється тим, що невпинне зростання чисельності населення Землі детермінує нарощення попиту на продукти сільського господарства, а це викликає залучення до сільськогосподарського обороту нових, гірших за якістю, земельних ділянок. За умов зростаючого попиту на продукти сільського господарства їх вартість і ринкова ціна визначаються витратами праці на цих відносно гірших ділянках. Саме з цієї причини економічно кращі та середні земельні ділянки генеруватимуть надлишок новоствореної вартості, який і отримує форму земельної ренти.

Необхідно зазначити, що поряд з цими глибоко надновими трактуваннями економічної природи заробітної плати, прибутку і ренти є й такі, що не вкладаються в логіку класичної економічної теорії. Спричиняються вони суперечливістю смітового тлумачення капіталу (витрат на засоби виробництва і робочу силу) та природних ресурсів: то він подає їх як умови, то як джерела створення нової вартості. Тим самим, розглядаючи капітал і землю як самостійні джерела мінової вартості, А. Сміт суперечить самому собі. Адже спочатку він окреслює заробітну плату, прибуток і ренту межами новоствореної вартості і визначає причини та логіку їх поділу на оплачену і неоплачену частини. Згодом же стає на протилежний шлях і намагається вивести вартість товарів (з якої він вже вивів заробітну плату і прибуток) із сумування природних цін заробітної плати, прибутку і ренти. Цей небеззаперечний підхід до розуміння вартості окремого товару переносяться А. Смітом і на макроекономічне сприйняття ефекту суспільного виробництва. Згідно з ним вартість суспільного продукту вимірюється сумою доходів і дорівнює заробітній платі, прибутку і ренті. Логіка міркування така: усе, що є справедливим для одного товару, залишається справедливим і для усього суспільного продукту.

Ідея презентування макроекономічного ефекту сумарним значенням доходів: заробітною платою, прибутком і рентою, пройшовши трансформаційні перетворення в теорії "трьох факторів виробництва" Ж. Б. Сея, використовується і сьогодні, зокрема в методології конструювання Системи Національних Рахунків ООН.

Досягнення максимуму сумарних значень доходу як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях А. Сміт послідовно і переконливо пояснює поглибленням суспільного поділу праці та подоланнями будь-яких перепон у реалізації принципу "Laissez-faire". Ці самі принципи використовуються і в розгляді міжнародних економічних стосунків. Основою теорії міжнародних економічних відносин А. Сміт вважав ідею міжнародного поділу праці. Світову економічну спеціалізацію він пояснює наявністю абсолютних переваг, які мають і використовують країни, що знаходяться у спільній мережі міжнародного поділу праці: "Висновок для міжнародної торгівлі з теорії абсолютних переваг (*absolute advantage theory*) полягає у тому, що країна повинна експортувати такі товари, які вона виробляє з меншими витратами (у виробництві яких має абсолютну перевагу, тобто виробництво яких абсолютно ефективніше в тому плані, що на одиницю продукту витрачають менше праці порівняно з іншою країною – потенційним торговельним партнером), та імпортувати ті товари, які виробляють інші країни з меншими витратами (у виробництві яких абсолютні переваги належать їхнім торговельним партнерам" [4, 49].

Свою теорію абсолютних переваг А. Сміт ілюструє знаменитою таблицею порівняльного аналізу витрат виробництва та абсолютних переваг Англії і Португалії у виробництві тканин і вина. У такий спосіб він доводить, що незважаючи на те, що Англія має абсолютні переваги у виробництві тканин, а Португалія у продукуванні вина, обидві країни мають вигоди від взаємної торгівлі. Інакше кажучи, ґрунтуючись на концепції абсолютних переваг, така взаємна торгівля зорієнтовується не на нульовий результат, а на плюсовий ефект для кожного.

А. Сміт у своїй теорії абсолютних витрат почав, а Д. Рікардо в теорії порівняльних переваг – завершив обґрунтування думки, що у міжнародному обміні товарними масами однакової вартості, але різної технологічної складності еквівалентність обміну завжди порушується на користь товарів, які є результатом більш кваліфікованої і складної праці [5, 98]. Ця думка є доволі слушною у визначенні напрямів сучасної торговельної, виробничої та науково-технічної стратегії такої експортозалежної держави, як Україна.

Адже "... чим далі Україна рухатиметься шляхом нарощування експорту і пов'язаного з ним виробництва низькотехнологічних продуктів, тим віддаленішою буде перспектива увійти у загальносвітові потоки економічного розвитку та тим слабшою ставатиме можливість відповіді на виклики XXI ст." [5, 99].

У концепції А. Сміта питання міжнародного поділу праці пов'язується з дуже дискусійними трактуваннями проблем продуктивної та непродуктивної праці. Так, він критикує меркантилістів, які вважали продуктивною працю тільки в галузях виробництва, товари яких завдяки продажу за межами країни приносять більше грошей, ніж вони коштували. Критикує він і фізіократичний погляд на продуктивну працю, відзначаючи однобічність підходу до сфер створення і зростання вартості.

Таким чином, якщо у меркантилістів зростання вартості і нарощення багатства нації пов'язується із міжнародною торгівлею, а у фізіократів приріст цінності розглядається як продукт самої землі, то в А. Сміта прирощення вартості подається як іманентна форма праці в системі товарного виробництва взагалі.

Отже, якщо у фізіократів вартість зводиться до споживної вартості (до матерії, до речовини), а в меркантилістів вона зводиться до форми вартості у вигляді загального еквівалента, то в А. Сміта споживна вартість і мінова вартість беруться в єдності. З цієї причини продуктивною у нього є будь-яка праця, що презентується у споживній вартості і в той же час дорівнює певній кількості загальної суспільної праці.

У зв'язку з обґрунтуванням своєї позиції щодо продуктивної і непродуктивної праці, А. Сміт особливу увагу приділив проблемі ощадливості та ефективності використання національного багатства. Зокрема, це стосується державних витрат. Базуючись на ідеях лібералізму, А. Сміт з наполегливістю відстоював таку модель політики державних витрат, яка була б звільнена від паразитичного споживання будь-яких верств населення, а утримання чиновництва стало оптимальним та економічно ефективним.

Імплементация цієї, натхненної ідеями лібералізму, моделі розвитку державного управління потребує і відповідного реформування системи оподаткування. Вона має бути простою, зрозумілою і необтяжливою для виробників, а головне – функція фіскальності в системі оподаткування не має переважати функції стимулювання виробництва.

Ці і багато інших, висловлених А. Смітом 200 років тому, думок зберігають своє значення і сьогодні, коли виняткової актуальності набуває проблема розробки ефективної, зарядженої антикризовим імунітетом економічної політики.

Література

1. Сміт А. *Добробут націй. Дослідження про природу і причини добробуту націй / А. Сміт ; перекл. з англ. – К. : Port-Royal, 2001. – 612 с.*
2. Сміт А. *Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.*
3. Мандевиль Б. *Басня о пчелах / Б. Мандевиль. – М. : Философское наследие, Мысль, 1974. – 375 с.*
4. Савельєв Є. В. *Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів : підручник / Є. В. Савельєв. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 495 с.*
5. Березюк Р. М. *Економічний розвиток постсоціалістичних країн: виклики XXI століття. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К. : Знання, 2007. – 597 с.*
6. Аникин А. В. *Юность науки / А. В. Аникин. – М. : Политиздат, 1971. – 382 с.*
7. Тушунов А. В. *Теории прибавочной стоимости и их место в экономическом учении К. Маркса / А. В. Тушунов. – М. : Мысль, 1969. – 223 с.*
8. Ковальчук В. М. *Історія економіки та економічної думки / Ковальчук В. М., Лазарович М. В., Сарай М. І. – К. : Знання, 2008. – 609 с.*

Редакція отримала матеріал 20 березня 2012 р.